

Izvorni znanstveni članak
UDK 94(497.5 =162.3)«1945/1955»
94(497.5 =162.4)«1945/1955»
323.15(497.5 =162.3)«1945/1955»
323.15(497.5 =162.4)«1945/1955»

Češka i slovačka manjina u Hrvatskoj od kraja Drugoga svjetskog rata do sredine pedesetih godina dvadesetog stoljeća

U radu je obrađeno nekoliko tema iz života češke i slovačke manjine na području Hrvatske u prvom desetljeću poslije Drugog svjetskog rata: odnos manjine i vlasti poslije rata, sudjelovanje pripadnika manjine u članstvu SK Hrvatske i organima vlasti, rad Čehoslovačkog saveza, prosvjetni i kulturni život te izdavačka djelatnost na češkom i slovačkom jeziku.

Ključne riječi: Hrvatska, Česi, Slovaci, nacionalne manjine, politika, školstvo, kultura

Česi i Slovaci su uz Mađare i Talijane bili najbrojnija manjina na području Hrvatske tijekom druge polovine 20. stoljeća. Prema popisu iz 1948. u Jugoslaviji je živjelo 83.626 Slovaka i 39.015 Čeha, dakle ukupno 122.641,¹ dok je prema popisu iz 1953. Slovaka bilo 84.999, a Čeha 34.517, ukupno 119.507. Na području Hrvatske živjela je velika većina češkog i manjina slovačkog stanovništva Jugoslavije. Od 84.990 Slovaka 1953., u Hrvatskoj je živjelo njih 9.570, dok je od 34.517 Čeha njih 25.954 živjelo u Hrvatskoj. Dakle, u Hrvatskoj je živjelo oko 10,8% jugoslavenskih Slovaka i 73,5% Čeha.² Češko i slovačko stanovništvo je uglavnom bilo poljoprivredno. Oko

- 1 Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knjiga IX, Stanovništvo po narodnosti, Beograd, 1955, str. 4; Arhiv Jugoslavije, Beograd (dalje: AJ), fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 11/1-34, dokument 15, Statistički podaci..., *Jugoslavija 1918–1988, Statistički godišnjak*, Beograd, 1989, str. 44.
- 2 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 37, Mađarska, rumunska, češka, slovačka i rusinska nacionalna manjina u Jugoslaviji; *Popis stanovništva 1953, Knjiga I, Vitalna i etnička obeležja*, Beograd, 1959, str. 51; *Jugoslavija 1918–1988...*, str. 45–49.

70% Čeha i Slovaka naseljenih u Hrvatskoj bavilo se poljoprivredom, a oko 13% je radilo u rudarstvu, industriji i zanatstvu. Česi su bili uglavnom koncentrirani u daruvarskom kraju. Početkom 20. stoljeća činili su skoro četvrtinu stanovništva kotara Daruvar, a u drugoj polovini pedesetih godina 20. stoljeća 28% birača kotara Daruvar bili su Česi.³

***

Poslije završetka Drugog svjetskog rata najveća promjena u životu češke i slovačke manjine dogodila se na polju politike – u državi je na vlasti bila nova ideologija i nova stranka. Na kraju rata vladajuća Komunistička partija stajala je na pozicijama ravnopravnosti svih naroda svoje države što je bilo potvrđeno i Ustavom od 31. siječnja 1946.⁴ S druge strane, Česi i Slovaci su u ratu dali doprinos borbi partizanskog pokreta protiv fašizma, posebice stvaranjem češke brigade »Jan Žižka iz Trocnova« koja je ustrojena 26. listopada 1943. u Slavoniji.⁵ Ova činjenica je u velikoj mjeri određivala odnos novih vlasti prema njima, jer su njihov antifašizam i pripadnost narodima čija je matična država također bila žrtva fašizma i članica antifašističke koalicije, potencirali i vlast i sami pripadnici manjina, ističući ih kao zalag njihovoj suradnji poslije rata. Sama vlast i partija su svoj pokušaj pridobivanja manjine za sebe temeljile na zajedničkom antifašizmu. Pokušavajući proširiti utjecaj

3 Hrvatski državni arhiv, Zagreb (dalje: HDA), fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Historijat postanka i razvitka sela i Čehoslovačke besede u Ivanovom selu; Vaclav Štěpánek, Česká kolonizace Banátské vojenské hranice na území srbsko-banátského pluku, *Od Moravy k Moravě*, Brno, 2005, str. 74–101; Jaroslav Vaculík, Balkánští Češi v 19. a 20. století, *Studia Balcanica Bohemo-Slovaca*, VI, Svazek 1, Brno 2006, 457, 461; Bilana Bujošević, Sandra Subotin, Povědomí vojvodinských Čechů o svém původu, Isto, 470; Zuzana Týrová, Školstvo Slovenskej menšiny v Srbsku a Čiernej Hore, Isto, 518; Rudolf Bednárik, *Slováci v Juhoslávii. Materialy k ich hmotnej a duchovnej kultúre*, Bratislava 1966; Zoran Janjetović, *Deca careva, pastorčad kraljeva. Nacionalne manjine u Jugoslaviji 1918–1941*, Beograd 2005, 41.–57; Josef Matušek, *Češi v Chorvatsku*, Daruvar, 1994; Josip Matušek, Daruvar – sjedište Čeha u SRH, *Daruvar*, Zagreb 1975, 73, 74.

4 Ljubodrag Dimić, *Agitprop kultura. Agitpropovska faza kulturne politike u Srbiji 1945–1952*, Beograd 1988, 120, 121.

5 Brigada je nastala od bataljuna u kojem je bilo 120 Čeha i Slovaka. On je u listopadu 1943. preimenovan u Prvu čehoslovačku brigadu Jan Žižka iz Trocnova. Prema podacima J. Vaculíka, kroz brigadu je prošlo oko tri tisuće Čeha i Slovaka, a poginulo je njih 298. *Borba*, 26. 10. 1949, str. 4; J. Vaculík, »Balkánští Češi v 19. a 20. století«..., str. 460; J. Vaculík, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů*, Brno, 2002, str. 106. S druge strane, jugoslavenski i hrvatski partijski izvori na više mjesta govore o 2.000 poginulih ili nestalih boraca ove brigade među kojima su i dva komandanta – narodni heroj Josip Ružička i Antun Doležal. »Savez Čeha Jugoslavije« je na sastanku održanom 16. prosinca 1945. isticao da je češka manjina, postotno gledano, dala najveći broj boraca za Titovu vojsku, tj. da je u partizanima bilo 6.500 Čeha, tj. 12,5% svih jugoslavenskih Čeha, tvrdeći da je njih 2.000 poginulo. HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Historijat postanka i razvitka sela i Čehoslovačke besede u Ivanovom selu; J. Vaculík, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů...*, str. 106.

na manjinu, vlasti su već u kolovozu 1945. priredile slet (miting) Čeha i Slovaka u Daruvaru. Prema pisanju tiska, u sletu je sudjelovalo 260 delegata čehoslovačkih udruga iz cijele zemlje, a prisustvovalo je preko 5.000 Čeha i Slovaka. Za vlast su najvažnije bile političke poruke poslone tom prilikom, a među najvažnijima je bila upravo ona koju je izgovorio ministar trgovine i opskrbe Hrvatske Dušan Čalić, koji je na temelju žrtava češke manjine u Jugoslaviji tijekom rata izveo zaključak da su češka i slovačka manjina stekle pravo na život »u bratstvu, ljubavi i jedinstvu« s jugoslavenskim narodima u Jugoslaviji. Upravo je ovaj zaključak bio osnova politike novih jugoslavenskih vlasti prema Česima i Slovacima neposredno poslije rata. Iz perspektive češke manjine, važna je bila odluka koja je donesena tom prilikom, a to je da sjedište Saveza Čeha ubuduće bude u Daruvaru.⁶

U skladu s dobrim odnosom novih vlasti i manjine, nesmetano je obnovljen rad manjinskih udruga, koje su baštinile tradiciju postojanja još od kraja 19. stoljeća i čiji je rad prekinut izbijanjem rata. Veliki broj nacionalnih udruženja osnovanih u mjestima naseljenim Česima i Slovacima svjedočio je o njihovoj želji da sačuvaju svoju posebnost. Ove organizacije su značajno doprinosile očuvanju slovačkog i češkog nacionalnog identiteta. U Hrvatskoj je *Česká beseda* osnovana 14. listopada 1874. u Zagrebu. Društvo je imalo dopunsku školu osnovanu 1922. u kojoj su djeca učila češki jezik, a između dva rata bila je poznata dramska sekcija zagrebačkog društva koja je od 1922. do 1941. dala preko 200 priredbi u Zagrebu i drugim mjestima. Velik značaj imala je i *Česká beseda* u Donjem Daruvaru osnovana 1907. Sjedište *Besede* preneseno je u Daruvar kada je krajem 1939. u ovom mjestu sagrađen Češki narodni dom.⁷

Dobri odnosi vlasti i češke i slovačke manjine poslije rata nisu bili ozbiljnije narušeni pojavama nerazumijevanja, neslaganja ili neprovođenja službene državne i partijske politike u lokalnim sredinama. Naime, određen broj Čeha našao se poslije rata na udaru jugoslavenskog zakonodavstva kojim su u zemlji provođene gospodarske i

---

6 *Politika*, 9. 8. 1945, str. 5; J. Matušek, Daruvar – sjedište Čeha u SRH..., str. 78.

7 U okviru društva osnovani su i knjižnica i čitaonica, izvođena su dramska djela i priređivane zabave. U isto vrijeme, prikupljena je pomoć za siromašnije članove Društva. Prvi svjetski rat prekinuo je rad društva, ali je on obnovljen poslije rata i to značajnim humanitarnim akcijama. *Beseda* je 1922. osnovala i češku osnovnu školu koju je izdržavala svojim sredstvima uz pomoć čehoslovačke vlade, koja se brinula za nastavni kadar i učila. Društvo je 1926. u Donjem Daruvaru kupilo i posebnu školsku zgradu, a 1927. osnovalo i češki vrtić. Iste godine je u Velikim Zdencima osnovalo školu (Prokūpkova hospodařská škola) iz koje je izašao veliki broj školovanih poljoprivrednika. U okviru *Besede* se osniva i Matica školska, koja preuzima brigu o češkim školama na širem području, a s radom počinje i putujuća knjižnica, koja stiže do mnogih čeških mjesta u zemlji. *Beseda* je imala veliku ulogu i u osnivanju Čehoslovačke banke 1922., kojoj je pripadala zgrada kasnijeg hotela »Slavonija«. Banka je kasnije prenesena u Zagreb, a u Daruvaru je ostala njena filijala. Značajan je bio i rad na polju izdavaštva, pa je od 1922. izlazio nedjeljnik Jugoslávství Čechoslováci. *Beseda* je odmah poslije rata osnovala i Sokol, a njegovi su članovi pokrenuli i sportski klub »Slavija«. Rad društva ponovo je prekinut okupacijom Jugoslavije. J. Matušek, Daruvar – sjedište Čeha u SRH..., str. 74–77.

društvene promjene. To znači da je nekima od njih oduzeta imovina ili su osuđeni zbog držanja tijekom rata.⁸ Osim toga, nerazumijevanje je izazivala i želja jednog dijela Čeha za iseljavanjem u Čehoslovačku, pod utjecajem politike čehoslovačke države, koja je poslije rata radila na povratku Čeha i Slovaka iz inozemstva u zemlju. Nema preciznih podataka o tome koliko se Čeha iselilo iz Hrvatske, ali je izvjesno da je iseljavanje trajalo od 1945. do kraja četrdesetih i da su 1945. i 1946. iz Hrvatske u Čehoslovačku odlazile skupine Čeha bivših partizana i članova njihovih obitelji.⁹

Ipak, u političkom smislu, ozbiljnija iskušenja za odnos vlasti i manjine nastupila su tek 1948. i 1949. godine pojavom Rezolucije Informbiroa i jugoslavensko-sovjetskim, pa time i jugoslavensko-čehoslovačkim sukobom. Doduše, otvorene konfrontacije vlasti i Čeha i Slovaka ni tada nije bilo, kao što nije bilo ni masovnijeg pristajanja pripadnika manjine uz maticu ili izjašnjavanja za Rezoluciju IB-a. Međutim, vlast je podvrgla njihov život sveobuhvatnijoj i temeljitijoj kontroli nego do tada, a njihov manjinski život je u idućim godinama morao biti dio jugoslavenskog socijalističkog razvoja. Zato su, posebno tijekom 1948. i 1949. lokalne partijske organizacije morale voditi borbu protiv dva osnovna protivnika – na vanjskopolitičkom planu to je bila »informbirovština«, a na unutarnjopolitičkom planu svaki vid otpora tadašnjoj politici kolektivizacije na selu, tj. stvaranju seljačkih radnih zadruga, pri čemu su za najveće protivnike proglašeni »kulaci«. Doduše, to su bili osnovni smjerovi djelovanja vlasti općenito, a ne samo prema pripadnicima manjina.¹⁰

Bitno veći utjecaj vlasti na svoj život, češka i slovačka manjina osjetile su kada je država od kraja 1948. počela provoditi politiku transformacije manjinskih udruga iz samostalnih manjinskih u dijelove državnog sustava. U Hrvatskoj je Savez Čeha u Jugoslaviji postojao do 20. listopada 1948. kada je raspušten rješenjem Ministarstva unutarnjih poslova Hrvatske. Na osnivačkoj skupštini održanoj u svibnju 1949. u Češkom domu u Daruvaru, preimenovan je u Čehoslovački savez za NR Hrvatsku

8 Navodimo nekoliko slučajeva: konfiskacija imovine Jaroslava Otmara presudom Okružnog narodnog suda u Zagrebu 22.11.1945. godine, konfiskacija imovine Metoda Benda presudom Vojnog suda komande grada Zagreba 24.7.1945., konfiskacija imovine Vaclava Madra presudom Okružnog suda u Daruvaru 5.2.1946., slučaj sekvestra i ratne dobiti za Jaroslava Sikoru iz Splita itd. Ovakvi slučajevi bili su pojedinačni primjeri, ali su po pravilu izazivali intervencije čehoslovačke države, dugotrajne međudržavne pregovore i nerijetko jugoslavensko popuštanje. Diplomatski arhiv Ministarstva spoljnih poslova Srbije, Beograd (dalje: DAMSP), PA, 1946, ČSR, fasc. 19, dosije 6, sign. 13235; Isto, dosije 2, sign. 3639; AJ, fond 40, Privredni savet Vlade FNRJ, fasc. 41, jedinica 100, Zapisnici privremene koordinacione komisije za strani kapital; AJ, fond 16, Ministarstvo teške industrije FNRJ, f. 9, j. 13, Memorandum čehoslovačke delegacije u mešovitoj paritetnoj komisiji, Memorandum br. 11 i 15; Pro domo XII sastanak... od 28. I 1948; Slučajevi kod kojih predlog Čeha za obnovu postupka treba još da se nadopuni.

9 O iseljavanju (reemigraciji) Čeha i Slovaka detaljnije u: J. Vaculík, *Poválečná reemigrace a usídlování zahraničních krajanů...*, str. 106, 107, 109; H. Nosková, J. Váchová, *Reemigrace Čechů a Slováků z Jugoslávie, Rumunska a Bulharska (1945–1954)*, Praha, 2000; S. Selinić, *Jugoslovensko-čehoslovački odnosi 1945–1955*, Beograd, 2010.

10 HDA, fond 1220, CK SKH, Agitprop, 1945–1954, kutija 3.

(Československý svaz v LR Chorvatsku) u nazočnosti 97 izaslanika iz 35 čeških i slovačkih organizacija s područja Hrvatske. Skupština je protekla u duhu svrstavanja na jugoslavensku stranu u sukobu sa Informbiroom o čemu je svjedočio i referat predsjednika Inicijativnog odbora Saveza Josipa Krživka.¹¹ Istovremeno, isti proces se odvijao i u drugim češkim udrugama u Hrvatskoj: Čehoslovački narodni dom d. d. u Zagrebu, *Československá obec* (Čehoslovačka općina) u Bjelovaru itd.¹²

Iako se Čehoslovačka trudila da ni u godinama loših odnosa s Jugoslavijom (1950–1953), koje su nastupile kao posljedica Rezolucije IB-a, ne prekine veze sa svojim sunarodnjacima u Jugoslaviji, utjecaj službene čehoslovačke politike na život manjine u ovim godinama ipak nije bio velik. Međutim, s normalizacijom odnosa Jugoslavije i Čehoslovačke poslije Staljinove smrti i razmjenom veleposlanika 1954.-55., uvjeti za djelovanje čehoslovačke države među pripadnicima manjine, značajno su se popravili. Čehoslovačka se na razne načine trudila ojačati veze sa Česima u Hrvatskoj i proširiti svoj utjecaj. Veze sa Česima u Hrvatskoj održavali su Veleposlanstvo u Beogradu, Ministarstvo narodne odbrane Čehoslovačke, Institut pri Ministarstvu vanjskih poslova Čehoslovačke za rad među Česima u inozemstvu (Československý ústav zahraniční – ČUZ), pojedina uredništva novina i ČTK. Promidžba je vršena slanjem knjiga, kalendara, gramofonskih ploča, publikacija, kinoprojektora, tiska, brošura itd. Poslije normalizacije odnosa između Jugoslavije i IB-a, posebno je oživio rad ČUZ-a, koji je od kraja 1955. tražio načina kako do-prijeti do češke i slovačke manjine i koji je u normalizaciji odnosa Jugoslavije i IB-a vidio početak »povoljnijih« uvjeta za svoj rad među češkom i slovačkom manjinom u Jugoslaviji. Osim slanja materijala u Jugoslaviju, ova institucija je u svoj plan rada odmah uvrstila i posjete manjinskih predstavnika i djece matici, kao i posjetu svojem izaslanstvu manjini.¹³

Veleposlanstvo Čehoslovačke ostvarilo je prvi kontakt sa češkom manjinom u Hrvatskoj poslije normalizacije odnosa pozvavši nekoliko predstavnika manjine na prijem povodom 9. svibnja 1955.¹⁴ Potom je slijedila posjeta veleposlanika Vi-

11 Archiv Ministerstva zahraničních věcí České republiky, Praha (dalje: AMZV), TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 17, Velvyslanectví Československé Republiky, Bělehrad, č. j. 692/dův/49; Isto, karton 10, Velvyslanectví Československé Republiky, číslo 522/dův/49; *Borba*, 11. 5. 1949, str. 2; *Politika*, 11. 5. 1949, str. 2; AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 21, O nacionalnoj manjini Čeha i Slovaka...; DAMSP, PA, 1949, ČSR, fasc. 24, dosije 7, sign. 42215; J. Vaculík, »Balkánští Češi v 19. a 20. století«..., str. 460; J. Matušek, Daruvar – sjedište Čeha u SRH..., str. 78.

12 AMZV, TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 17, Velvyslanectví Československé Republiky, Bělehrad, č. j. 1536/dův/48; DAMSP, PA, 1949, ČSR, fasc. 24, dosije 9, sign. 431306, 429529; 42751, 41092; AJ, fond 50, Predsedništvo Vlade FNRJ, f. 61, j. 127, 1948, 3325, 1785/pov/48; HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, kutija 7.

13 AMZV, TO-t 1945–1955, Jugoslávie, karton 7, Spisový obal 4, Československý ústav zahraniční, č. III-2112.2/4080/Šk.

14 Pozvani su predsjednik Čehoslovačkog saveza u Hrvatskoj i poslanik Mišo Kmecík, glavni urednik *Jednote Božidar Grubišić i zubni tehničar iz Bjelovara Vinkler*. AMZV, TO-t 1945–1955, Jugoslávie,

lima Pitharta manjini. On je u pratnji supruge i dva člana veleposlanstva posjetio Hrvatsku u vrijeme žetvenih svečanosti 1955. Gosti iz Beograda predali su tada Čehoslovačkom savezu komplet Jiraskovih knjiga. Svečanostima je nazočilo i čehoslovačko sindikalno izaslanstvo. Već iduće 1956. godine čak je devet izaslanstava iz Čehoslovačke posjetilo manjinu (meteorološko, mladeži, filatelista, parlamentarno, za nuklearnu energiju, novinara, žena itd.).¹⁵ Češka mjesta obišli su 1956. i apsolventi Janačkove akademije glazbene umjetnosti iz Brna.¹⁶

Češka manjina u Hrvatskoj primala je 1956. ukupno 17 časopisa i drugih periodičkih publikacija, od čega 15 iz matice, jedan iz Moskve i jedan na srpsko-hrvatskom jeziku od veleposlanstva u Beogradu. Ove publikacije dijeljene su besplatno preko Čehoslovačkog saveza u Daruvaru, a neke od njih slane su i pojedinim turističkim objektima na Jadranu i tvornicama u kojima je ranije bio zastupljen čehoslovački kapital («Borovo».)¹⁷ U 1956. godini češka manjina u Hrvatskoj primila je – što iz Čehoslovačke, što od svojeg veleposlanstva – 512 knjiga, što je bilo višestruko više nego prethodne godine. Od toga je Čehoslovački savez u Daruvaru primio 289 knjiga i 78 udžbenika, a *Obec* u Bjelovaru 47 knjiga. Većina knjiga promicala je SSSR i izgradnju socijalizma u SSSR-u. Štoviše, za neke od njih u Jugoslaviji se procijenilo da su bile »drska propaganda«. Riječ je o knjigama *Dolina cvijeća* Karela Novog, *Crvena zora nad Zladnom* i *Privredna geografija svijeta*. Osim toga Čehoslovački savez je primio 220 primjeraka *Krajnskog kalendara* (izdanje ČUZ-a) sa Staljinovom slikom. Po svjedočenju samog Saveza, u Daruvaru su ovi kalendari

---

karton 7, Spisovj obal 4, Velvyslanectví Československé Republiky, Bělehrad, č. j. 1043/55.

- 15 Čehoslovačka izaslanstva 1956. izmjenjivala su se jedna za drugim u središtu češke manjine - Daruvaru. Skupina od pet novinara obišla je sve čehoslovačke institucije u Daruvaru (Savez, redakcije *Jednote* i Dečijeg kutića, češku osmogodišnju školu, vrtić i gimnaziju »Maršal Tito«). I peteročlano izaslanstvo žena obišlo je sve navedene institucije, te češko selo Končanicu. Ovdje je na grobu narodnog heroja Josipa Ružičke, prvog komandanta češke brigade »Jan Žiška«, položilo vijenac, a u samom Daruvaru Savez je organizirao savjetovanje s lokalnim ženama. AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 24, Propagandna delatnost među češkom i slovačkom nacionalnom manjinom i povezivanje manjine sa ČSR; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasadom ČSR; HDA, fond 1228, SSRN, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, Komisija za nacionalne manjine, Zpráva o činnosti...
- 16 Tijekom dva tjedna posjeta u organizaciji Čehoslovačkog saveza iz Daruvara dali su 10 kazališnih priredbi (djela »Noć na Karlštajnu« i »Seljak svoj gospodar« te mješovit program plesova, pjesama, glazbenih nastupa i točaka češkog humora) u devet mjesta u Hrvatskoj, kojima je prisustvovalo oko 6.000 gledatelja. Najposjećeniji je bio program koji su izveli na otvorenoj pozornici Doma JA u Bjelovaru, koji je pratilo 1.700 gledatelja. AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 28; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasadom ČSR; HDA, fond 1228, SSRN, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, Komisija za nacionalne manjine, 1957, III, 21.
- 17 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 24, Propagandna delatnost među češkom i slovačkom nacionalnom manjinom i povezivanje manjine sa ČSR.

ostali neraspakirani, a knjige s uvredljivim sadržajem po Jugoslaviju vraćene su pošiljaocu uz protestno pismo.¹⁸

Poslije normalizacije jugoslavensko-čehoslovačkih odnosa, prema krajevima naseljenim Česima krenuli su i novinari. Dopisnik Radio Praga boravio je u Daruvaru i Zagrebu snimajući izjave Čeha o životu u Jugoslaviji, a razgovori su kasnije emitirani na Radio Pragu. I dopisnik jednog vojnog lista posjetio je 1956. Daruvar raspitujući se o borcima bivše češke brigade i njihovom položaju u Jugoslaviji. Velika pomoć češkoj manjini stizala je od Ministarstva narodne obrane Čehoslovačke. Od 1953. do kraja 1956. godine češka manjina je na ovaj način dobila 3 milijuna dinara kao pomoći pojedincima koji su sudjelovali u NOB-u. Među onima koji su primali ovu pomoć bile su i dvije žene iz kotara Kutina čiji su muževi bili ustaše. Razvila se i široka prepiska između jugoslavenskih Čeha i onih u matici. Česima u Hrvatskoj dnevno je dolazilo oko 150 – 200 pisama, a isto toliko je odlazilo za maticu.¹⁹

Dodatni poticaj suradnji matice sa češkom i slovačkom manjinom predstavljao je Sporazum o suradnji na području kulture, umjetnosti, znanosti, školstva i prosvjete, koji su Jugoslavija i Čehoslovačka sklopile u Beogradu 29. siječnja 1957.²⁰ Čehoslovačka je iskoristila priliku da Jugoslaviji uruči što više prijedloga za uzajamne posjete manjine u Jugoslaviji i matične države. Posebno mjesto u tim zahtjevima zauzimali su planovi za međusobnu razmjenu mladeži.²¹

18 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 24, Propagandna delatnost među češkom i slovačkom nacionalnom manjinom i povezivanje manjine sa ČSR; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasodom ČSR; HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Međunacionalni odnosi, 1957–1984, Stenografski zapisnik sa sastanka Komisije za nacionalne manjinska i iseljenička pitanja Glavnog odbora SSRNH, održanog 17. XII 1957.

19 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 24, Propagandna delatnost među češkom i slovačkom nacionalnom manjinom i povezivanje manjine sa ČSR; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasodom ČSR.

20 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 28.

21 Od Jugoslavije su tražili dopuštenje za dolazak 300 bivših članova udruge *Beseda* iz Daruvara na proslavu 50. godišnjice (31. kolovoza i 1. rujna 1957.) u sklopu žetvenih svečanosti. Tvornica glazbenih instrumenata »Amati« iz Kraslica tražila je dopuštenje za turneju svoje glazbene i pjevačke sekcije u ljeto 1957. Željeli su održati koncerte češke glazbe u kotarskim središtima i na Jadranu. Dječiji klub tvornice automobila LIAZ (*Liberecké automobilové závody*) kod Jablonca nad Nisou tražio je još u ljeto 1956. recipročnu razmjenu djece. Djeca iz Čehoslovačke bila bi smještena u Daruvaru i davala bi kulturne priredbe, a potom bi deset dana provela na Jadranu. Čehoslovački savez u Daruvaru otpočeo je i prije odobrenja jugoslavenskih vlasti s uvježbavanjem nastupa češke djece iz Hrvatske, koja bi u okviru ove akcije posjetila maticu. Radilo se o djeci u češkim školama u Daruvaru, Končanici i Ivanovom selu te češkom razredu gimnazije »Maršal Tito« u Daruvaru. Prije ljetnog odmora 1957. iz čeških sredina u Hrvatskoj stizale su vijesti o velikom zanimanju za odlazak u maticu tijekom ljeta. Generalni sekretar ČUZ-a Karel Oliva pozvao je učenike koji su završavali češku osmogodišnju školu u Daruvaru. Nastavnik Milde Vaclav, član SK, odmah je započeo s pripremama, a bilo je zamišljeno da sami učenici plate put do granice, dok bi ostale troškove podmirili »gostitelji« iz Čehoslovačke. I češka narodna škola u Velikim Zdencima, na

Sa svoje strane, Jugoslavija je nevoljko prihvaćala pozivanje izaslanstava češke i slovačke manjine iz Jugoslavije na proslave u Čehoslovačku, ukoliko nisu bili dogovoreni preko jugoslavenskih tijela (međunarodnog odjela SSRNJ). Odnosi Jugoslavije i Čehoslovačke u razdoblju od normalizacije do drugog sukoba Jugoslavije i SSSR-a bili su protkani dozom nepovjerenja, koje je ostalo kao zaostatak ranijeg oštrog sukoba. Stoga je Jugoslavija bila vrlo osjetljiva na ponašanje češke i slovačke manjine te je nastojala staviti pod što veću kontrolu njihov kulturni i prosvjetni rad, kao i veze manjine s maticom. Za nju je politika pozivanja pripadnika manjine u maticu bila politika »patronata stranih ambasada nad nacionalnim manjinama« i kao takva nedopustiva. Kako je izjavio Karlo Mrazović Gašpar, član Glavnog odbora SSRN Hrvatske, jugoslavensko-čehoslovački odnosi nisu se smjeli svesti samo na odnose Čehoslovačka – češka manjina u Jugoslaviji (Hrvatskoj).²² Zato je 1956. bilo dosta sporova oko poziva skupini od četiri Čeha i Slovaka, koji su trebali prisustvovati proslavi 1. svibnja i 9. svibnja u Čehoslovačkoj. Tim povodom Jugoslavija je protestirala i kod veleposlanika Pitharta, a koliko se trudila spriječiti ovakvu politiku čehoslovačkog veleposlanstva vidi se i po tome što se potrudila »nagovoriti« dvojicu pripadnika manjine da odustanu od puta. Pithart je radi toga jugoslavenskim predstavnicima izrazio svoje »neraspoloženje«.²³

***

U skladu sa službenom politikom ravnopravnosti naroda, vlast se trudila i da pripadnici manjina budu odgovarajuće zastupljeni u organima vlasti i samoupravnim tijelima. Godine 1956. Česi i Slovaci su u Hrvatskoj imali jednog poslanika, 37 članova kotarskih narodnih odbora, 76 članova općinskih narodnih odbora, 33 člana komisija i savjeta kotarskih narodnih odbora i 97 članova komisija i savjeta općinskih narodnih odbora. Istovremeno su bili zastupljeni i u »organima društvenog samoupravljanja«. U radničkim savjetima bila su 102 Čeha i Slovaka, u upravnim

---

čelu s učiteljem Josipom Zamostnim (inače sekretarom partijske organizacije) prikupljala je sredstva za ekskurziju u Čehoslovačku. Procjenjivalo se da bi na put krenula gotovo sva djeca iz škole. Trebali su odsjesti u mjestima Jiřice i Miřovice (kotar Moravský Krumlov) u kojima su inače živjeli reemigranti, koji su poslije rata napustili Jugoslaviju, pa bi djeca bila smještena kod svojih rođaka. I studenti češkog jezika na Sveučilištu u Zagrebu stupili su u vezu s jednom čehoslovačkom studentskom organizacijom i radili na razmjeni petnaestak studenata na bazi reciprociteta. Akciju je vodio učitelj na češkoj dopunskoj školi u Zagrebu Zdenko Šmejkel. AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, k. 5/1-43, dokument 28; HDA, fond 1228, SSRN Hrvatske, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, Komisija za nacionalne manjine, 1957, III, 21.

- 22 HDA, fond 1228, RK SSRNH, Međunacionalni odnosi, 1957–1984, Stenografski zapisnik sa sastanka Komisije za manjinska i iseljenička pitanja Glavnog odbora SSRNH, održanog 17. XII 1957.
- 23 Muzej istorije Jugoslavije, Arhiv Josipa Broza, Beograd, KPR, I-5-b, ČSR, Zabeleška o razgovoru drž. potsekretara za inostrane poslove druga Dobrivoja Vidića sa češkim ambasadorom Pithartom, 28. IV 1956. god.

odborima bilo ih je 31, a njih 12 su bili predsjednici ovih tijela.²⁴ Nekoliko pripadnika manjine bilo je na rukovodećim mjestima u svojim sredinama. Tako je potpredsjednik narodnog odbora kotara Daruvar bio Mišo Kmecik, prvi čovjek Čehoslovačkog saveza Hrvatske i član Kotarskog komiteta SK u Daruvaru, a Česi su imali i pet predsjednika općinskih obora. Dakle, u okviru češke i slovačke manjine postojala je skupina ljudi koja se može smatrati njihovom političkom elitom. Riječ je o ljudima koji su uz partijsku knjižicu imali i razne položaje u tadašnjim organima vlasti ili društvenim organizacijama. Nalazili su se na mjestima partijskih sekretara, bili su članovi općinskih ili kotarskih narodnih odbora i općinskih partijskih komiteta, direktori ili članovi upravnih odbora poduzeća, članovi radničkih savjeta, predsjednici organizacija SUBNOR-a, odbornici u općinskim skupštinama, uređivali su manjinske novine, a nerijetko su obavljali više ovih poslova istovremeno.²⁵

U trenutku dolaska na vlast Komunistička partija nije imala tradiciju veće prisutnosti pripadnika manjina u svojim redovima. Niti nakon nekoliko godina vladanja, partija nije uspjela privući pripadnike manjine u svoje članstvo u onoj mjeri u kojoj je uspjela s većinskim narodima. To je važno i za Čehe i Slovake. Prema podacima iz sredine pedesetih, u SK Hrvatske bilo je svega 1,5% Čeha i Slovaka, znatno manje nego što je bilo sudjelovanje većinskih naroda. Čeha komunista je najviše bilo u kotaru Daruvar (166), Kutina (73), Zagreb (59), Bjelovar (47), Križevci (19), Nova Gradiška, Slavenska Požega i Virovitica (po 13), dok je Slovaka u partiji najviše bilo u kotarima Vinkovci (12), Zagreb (10) i Kutina (8). Tih godina Čeha i Slovaka nije bilo u višim partijskim tijelima, nego samo u lokalnim. U kotarskim komitetima bilo ih je petero, imali su jednog sekretara općinskog komiteta, 25 članova općinskih komiteta i 23 sekretara osnovnih partijskih organizacija.²⁶

---

24 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Međunacionalni odnosi, kutija 797/1228, 1957, br. 163–882, dokument 259/57.

25 Uz Kmecika, spomenimo još nekoliko tada poznatijih Čeha. Vaclav Doležal je sredinom pedesetih bio tajnik Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku, član Kotarskog odbora SSRN Daruvar, član Općinskog komiteta SK i sekretar svoje osnovne partijske organizacije. Upravitelj češke sedmogodišnje škole u Ivanovom selu Vaclav Volf nije se mogao potpuno posvetiti poslovima u školi radi obilja drugih dužnosti: bio je sekretar OK SK, član Kotarskog komiteta SK, a imao je dužnosti i u zadrugi, Kotarskom savjetu za prosvjetu i kulturu, bio je tajnik Češke besede itd. U Bjelovaru je Ljudevit Tomašek bio direktor sušionice »Frank« i član Narodnog odbora općine Bjelovar. Predsjednik osnovne organizacije Saveza boraca u Bjelovaru bio je Jindra Vinkler. Predsjednik Narodnog odbora općine Hercegovac bio je Josip Švarc koji je istovremeno bio i član Općinskog komiteta SK. Vlado Novak je bio predsjednik Narodnog odbora općine Banova Jaruga i član Skupštine Narodnog odbora kotara Kutina. HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1954, VI, 7; Isto, kutija 797/1228, 1957, br. 163–882, dokument 259/57; Isto, 1958, VI, 27; HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Međunacionalni odnosi, kutija 797/1228, 706/55, 1955, V, 9.

26 HDA, fond 1228, RK SSRNH, Međunacionalni odnosi, kutija 797/1228, 1957, br. 163–882, dokument 259/57.

Tablica 1: Broj Čeha i Slovaka članova SKH 1946–1956.²⁷

Godina	Čeha članova SKH	Slovaka članova SKH
1946	331	74
1947	290	80
1948	360	64
1949	319	84
1950	407	123
1951	515	132
1952	541	104
1953	509	113
1954	464	103
1955	465	87
1956	466	84

Tablica 2: Učešće naroda Hrvatske u članstvu SKH prema sudjelovanju u broju stanovnika sredinom pedesetih godina²⁸

Narodi	Broj stanovnika	Broj članova SK	Odnos u %
Hrvati	3.117.513	91.580	2,93
Srbi	588.411	36.398	6,11
Slovenci	43.010	2.160	5
Makedonci	2.385	284	11,1
Crnogorci	5.128	928	18,09
Mađari	47.711	550	1,15
Talijani	33.316	510	1,53
Česi i Slovaci	35.524	550	1,54
Ostali i Jugosloveni	45.819	472	1,03

***

Najznačajnije kulturne i prosvjetne djelatnosti hrvatskih Čeha tijekom pedesetih godina bile su vezane uz rad Čehoslovačkog saveza za Hrvatsku. Nakon razdoblja u kojem je bio glavno manjinsko udruženje Čeha i Slovaka, Savez je obnovljen u svibnju 1949. pod kontrolom službene Jugoslavije. O ovoj promjeni svjedoči i to što je Savez postao kolektivnim članom Glavnog odbora SSRN Hrvatske. Savez je imao

²⁷ Isto.

²⁸ Broj stanovnika je iz popisa 1953, a broj članova SK je prema podacima iz 1956. Isto.

velik broj sekcija i tijela koja su trebala u potpunosti pokriti širok raspon kulturnog života češke manjine. U njima je bilo aktivno 177 osoba na području Hrvatske.²⁹ U Hrvatskoj je tada postojalo tridesetak aktivnih kulturno-prosvjetnih društava Čeha i Slovaka.³⁰ Posebno su bila značajna društva u Daruvaru, Končanici, Hercegovcu, Bjelovaru, Brestovcu, Dežanovcu itd. Društva su imala raznovrsne sekcije – dramske, folklorne, glazbene, pjevačke, kao i razne sportske sekcije (kuglaške, šahovske itd.). Folklorne sekcije su bile vrlo aktivne na svečanostima prigodom državnih praznika, a posebice na žetvenim svečanostima i na sletu »Naše proljeće«. Izvori posebno ističu dobre rezultate folklorne sekcije društva u Daruvaru. Najaktivnije su bile dramske sekcije, za što je u velikoj mjeri bio zaslužan Čehoslovački savez. On je preko svoje matice kazališnih amatera pomogao radu dramskih sekcija društava održavanjem dva tečaja za glumce, maskere i režisere. Od 1957. do 1959. godine 25 čehoslovačkih društava odigralo je 115 kazališnih predstava, a među njima i nekoliko opereta. Ova društva su u tom razdoblju 163 puta nastupala kao gosti drugih društava ili mjesta. Preko 3.000 ljudi pratilo je operetu koju je izvodilo 80 izvođača dramske sekcije *Čehoslovačke besede* iz Daruvara, a predstava je u Daruvaru izvedena čak devet puta. Društvo u Dežanovcu je od rata do 1959. izvelo preko 110 kazališnih komada.³¹ Procjenjuje se da je u sezoni 1957./58. priredbe dramskih sekcija čehoslovačkih društava Hrvatske vidjelo oko 50.000 gledatelja.³²

Ova društva imala su svoje knjižnice, a negdje i čitaonice. Iako je u knjižnicama u Daruvaru, Zagrebu, Bjelovaru i Hercegovcu bilo po više tisuća knjiga na češkom i slovačkom, postojao je i nemali broj društava s malo knjiga ili bez ijedne knjige. Osim toga, ova literatura je bila do tada već pročitana, a neke su knjige bile toliko stare da su ih sami Česi donijeli prilikom naseljavanja hrvatskih krajeva pa su radi starosti bile u »derutnom stanju« (»stare, poderane i pročitane«). Nedostatak novijih izdanja bio je toliko velik da su neki Česi izrezivali romane u nastavcima koji su izlazili u listu *Jednota* i povezivali ih u knjige.³³ Tijekom zime društva su organizirala

29 Pri Savezu su djelovali Izvršni odbor od 20 članova, sekretarijat od 7 članova, odbor za manjinske škole od 13 članova, matica kazališnih amatera (dobrovoljaca) od 21 člana, historijska sekcija od 16 članova, sekcija za glazbu i folklor od 24 člana, sekcija za kazališta lutaka od 8 članova, sekcija za knjižnice i čitaonice od 7 članova, redakcijski odbor lista *Jednota* od 9 članova, redakcijski odbor lista *Dječji kutić* od 7 članova i izdavački savjet od 5 članova. HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Historijat postanka i razvitka sela i Čehoslovačke besede u Ivanovom selu.

30 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, 1961, XI, 4; HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, 578/1228, 1954–1961, Pozivni prilozi, zapisnici.

31 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Historijat postanka i razvitka sela i Čehoslovačke besede u Ivanovom selu; Isto, 1958, II, 20.

32 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1958, II, 20.

33 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1958, VI, 21.

razna stručna i politička predavanja. Predavači su bili liječnici, učitelji, agronomi i drugi javni radnici.³⁴

Česi i Slovaci su bili među najpismenijim narodima u Jugoslaviji. Oko 95% Čeha i Slovaka znalo je čitati i pisati, što je bilo znatno iznad jugoslavenskog prosjeka od 74,5%. Prema popisu iz 1948. godine, svega 3% Čeha i 4,8% Slovaka starijih od deset godina bilo je nepismeno. Česi su bili najpismeniji narod u Hrvatskoj.³⁵ Visokom postotku pismenosti svakako su doprinosile i manjinske škole, koje su bile nezostavni dio manjinskog života i jedan od stupova njihovog nacionalnog identiteta. Ovaj školski sustav imao je još u međuratnom razdoblju izdašnu podršku matične države. Čehoslovačka je pokazala kako i nakon rata namjerava svom snagom raditi na stvaranju što boljih uvjeta za školovanje sunarodnjaka na materinjem jeziku i upućivanjem svog atašea za tisak na savjetovanje učitelja čeških škola iz Slavonije i Banata održanom u Daruvaru 31. kolovoza 1946. U ovom mjestu je 12. svibnja 1946. pri Savezu Čeha u Jugoslaviji osnovana Matica školska.³⁶

U materijalnom pogledu školske prilike za češku manjinu nisu mogle značajnije odskakati od uvjeta u kojima se na kraju rata našao cjelokupan školski sustav Hrvatske. U situaciji u kojoj je tijekom rata u Hrvatskoj potpuno uništeno oko 18% školskih zgrada, teško oštećeno oko 51%, a svega oko 30% ostalo upotrebljivo,³⁷ ni češke škole nije mogao zaobići problem smještaja i materijalnih uvjeta rada. Smještajni i materijalni uvjeti, kao i uvjeti rada nastavnog osoblja u češkim i slovačkim školama u Hrvatskoj bili su prema izvješćima iz 1948. vrlo različiti. Radi nedostatka školskog prostora, u prvim godinama poslije rata su za potrebe škola korištene i zgrade koje to nisu bile. Škola u Otkopima bila je preuređena seoska kuća, u Doljanima su škola i mjesni narodni odbor dijelili prostorije, u Ivanovom selu je nastava držana u privatnoj kući »koja uopće ne odgovara ni s higijenskog ni pedagoškog gledišta«, u Daruvaru je češka škola bila smještena u Češkom domu, u Velikim Zdencima su u istoj zgradi bile i češka i hrvatska škola, dok je škola u Končanici bila uređena i dobro materijalno opskrbljena. U uvjetima poslijeratne neimaštine i teških posljedica rata, vlast i stanovnici čeških mjesta ulagali su napore da obnove školske objekte i podignu nove, nerijetko radom i novčanim priložima samih mještana. Tako je škola u Malim Zdencima nikla radom seljaka ovog sela koji su priložili i 100.000 dinara

34 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 23, Izveštaj o životu i radu...; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji...; Isto, k. 9/1-36, dokument 25, Kulturno-prosvetni problemi nacionalnih manjina u NR Hrvatskoj; HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1954, VI, 7.

35 Konačni rezultati popisa stanovništva od 15. marta 1948. godine, knjiga V, stanovništvo po pismenosti, Beograd, 1955, str. XXXIII, XLIII, XLIV, 3; AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 11/1-34, dokument 15, Statistički podaci o nacionalnim manjinama.

36 AMZV, TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 10, Velvyslanectví Republiky Československé v Bělehradě, číslo 12148/46.

37 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Ideološka, kutija, 858, 1957, X, 3, Zapisnik.

za izgradnju školske zgrade. Nastavnici su se nerijetko morali zadovoljiti smještajem u seoskim kućama, jer su stanovi za nastavnike pri školama bili u »tako lošem stanju, da nije moguće u njima stanovati«. Tako je bilo u školama u kotarima Daruvar i Novska, posebno sa školom u Međuriću u kojoj je školski stan bio »u strašno zapuštenom stanju... zidovi su vlažni, prozorski okviri i podovi truli«. U takvoj situaciji, kao stanovi za učitelje korištene su adaptirane kovačnice (Brestovac), bivše gostionice (jedan učitelj u Međuriću stanovao je u »velikoj, hladnoj i mračnoj« gostionici do koje se dolazilo preko pomoćne prostorije vlasnika kuće, a u njoj je vlasnik držao »sve počevši od svinja i kokoši pa do posljednjeg gospodarskog alata«), ali je bilo i učitelja koji su stanovali u uređenim učiteljskim stanovima (Končanica). Unatoč svim problemima, podaci za više čeških škola govore da su učenici u punom broju pohađali nastavu, a izostanci su uglavnom bili posljedica bolesti i odlaska na poljske radove. Tamo gdje je bilo problema s izostajanjem iz škola, vlasti su pribjegavale kažnjavanju, uglavnom novčanim kaznama, ali bez učinka, jer nitko nije kontrolirao provođenje odluka o kažnjavanju.³⁸

Prema podacima iz 1956. u Hrvatskoj je bilo 26 čeških »školskih institucija«. Radilo se o osmogodišnjim, sedmogodišnjim, petogodišnjim, četverogodišnjim, dvogodišnjim ili dopunskim češkim školama, a među ovim ustanovama bio je i vrtić za predškolsku djecu u Daruvaru, kao i češki razred u gimnaziji »Maršal Tito« u Daruvaru. U navedenim su školama 52 prosvjetna djelatnika poučavala preko 1.320 učenika. Osim toga, na učiteljskoj školi u Pakracu postojala je katedra za češki jezik na kojoj je 1956. nastavu pohađalo 15 učenika. Najznačajnija škola svakako je bila Češka narodna osmogodišnja škola u Daruvaru, koju je 1955. polazilo 233 djece i koja je tada bila jedina češka osmogodišnja škola (uz češku dopunsku školu u Zagrebu, u kojoj je sredinom pedesetih 28 učenika pohađalo osmi razred). Pri ovoj školi i gimnaziji u Daruvaru postojao je češki internat u kojem je 1955. bilo smješteno 20 djece, uglavnom siromašne i bez roditelja, s područja cijele republike. U internatu je radio jedan odgojitelj. Veći broj učenika imale su i sedmogodišnja škola u Končanici (189 đaka i 7 učitelja) te sedmogodišnja škola u Ivanovom selu (115 đaka i 3 nastavnika). Češko-slovačka petogodišnja škola u Lipovljanima u kotaru Novska bila je sredinom pedesetih jedina škola u Hrvatskoj u kojoj je nastava vršena i na češkom i na slovačkom jeziku.³⁹

Jedna od konstanti u radu čeških i slovačkih škola u Hrvatskoj bio je nedostatak nastavnih knjiga i nastavnog osoblja. Poslije rata je tiskano vrlo malo čeških udžbenika, jer su radi male naklade troškovi bili visoki. Tako su za potrebe čeških škola

---

38 HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, kutija 7, Izvještaj o pregledu čeških manjinskih škola, Izvještaj o pregledu čeških i slovačkih manjinskih škola u kotaru Daruvar i Novska..., Izvještaj o opskrbi učitelja...; Václav Herout, *České školy ve Velkých a Malých Zdencích*, Daruvar, 2001.

39 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1954, VI, 7; Isto, Međunacionalni odnosi, kutija 797/1228, 706/55, 1955, V, 9.

objavljivani samo udžbenici za prva četiri razreda. Osim njih korišteni su udžbenici na hrvatskom i srpskom, jer su češka djeca znala hrvatski i srpski. To je bio i razlog zašto jugoslavenski udžbenici nisu morali biti prevedeni na češki. No, čak i oni udžbenici koji su tiskani, uglavnom su tiskani na tri do pet godina, pa su zaostajali za nastavnim planovima. Poslije rata se koristila čak i literatura iz doba Kraljevine, koja je preživjela rat, kao i knjige koje je iz Amerike poslalo društvo »Ilova« (iseljenici s rijeke Ilove).⁴⁰ U nekim češkim školama u kotarima Novska i Daruvar nastavnici su sa djecom i zanatlijama izrađivali učila, kojih je nedostajalo.⁴¹ Nedovoljno je bilo i stručnih nastavnika, pa je početkom 1946. u češkim školama u Hrvatskoj bilo i nekoliko »kursista«, tj. ljudi koji su završili tromjesečni tečaj. Među njima je bio i jedan bivši stolar.⁴² Puno bolja situacija nije bila ni krajem pedesetih, jer su u manjinskim školama u kotaru Daruvar uglavnom radili nastavnici koji su završili samo osmogodišnju školu.⁴³ Da bi se ublažio nedostatak nastavnog osoblja, Jugoslavija se morala nevoljko složiti i s dovođenjem nastavnika iz Čehoslovačke. Tako u izvorima datiranim uoči početka školske 1947./1948. postoje podaci o sedam učitelja iz Čehoslovačke koji su u Hrvatskoj trebali poučavati češku djecu u školama u Daruvaru, Končanici, Ivanovom selu, Brestovcu, Donjim Sređanima, Bjelovaru i Jazveniku.⁴⁴

Izdavačkoj djelatnosti na češkom jeziku u Hrvatskoj nije posvećivana velika pozornost niti je postojao neki sustavni rad. Nisu izrađivani izdavački planovi niti su postojala manjinska češka poduzeća koja su se bavila izdavačkim radom. Osnovni razlog ležao je u malobrojnosti češke manjine, što je značilo da bi knjige trebalo tiskati u maloj nakladi i uz visoke troškove. Zato su od 1946. do 1957. tiskane samo one knjige i brošure za koje se pretpostavljalo da postoje uvjeti prodaje. Uglavnom se radilo o priručnicima, koji su pružali pomoć udrugama ili školama te o knjigama za mladež, a redovno je izlazio i češki narodni kalendar. Sredinom pedesetih godina Savez Čeha Hrvatske izdavao je dvoje novine – *Jednota (Jedinstvo)* i *Dětský koutek (Dječji kutić)*. *Jednota* je bio tjednik pokrenut 16. ožujka 1946. u Daruvaru kao list Saveza Čeha Hrvatske, tiskan je u oko dvije tisuće primjeraka, distribuiran je po

40 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 23, Izveštaj o životu i radu češke i slovačke nacionalne manjine...; Isto, dokument 29, Izveštaj o saradnji Čehoslovačkog saveza za NR Hrvatsku u Daruvaru sa Čehoslovačkom i Ambasadom ČSR; Isto, k. 8/1-41, dokument 16, Izveštaj o izdavačkoj delatnosti i štampi za nacionalne manjine na području SR Hrvatske; HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Podatci o stanju Čehoslovačkog saveza i društava na području NR Hrvatske.

41 HDA, fond 291, Ministarstvo prosvjete NR Hrvatske 1945–1951, kutija 7, Izvještaj o opskrbi učitelja.

42 AMZV, TO-o, 1945–1959, Jugoslávie, karton 10, č. 2103/46; Věc: České školství v Jugoslavii.

43 HDA, fond 1228, SSRN, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, Problematika Čehoslovačkog saveza i društava na području NR Hrvatske, 3. VI 1959.

44 AJ, fond 315, Komitet za škole i nauku pri Vladi FNRJ, f. 51, j. 121, Čehoslovački državljani na studijama u FNRJ 1946–1948, broj 5347 i 7402; Isto, f. 3, j. 11, Inostrane manjinske škole u FNRJ, Pov. br. 172; Isto, f. 27, j. 65, Inostrane manjinske škole u FNRJ, broj 2856, 3442, 4162, 7291, 3944, 6867; DAMSP, PA, 1947, ČSR, fascikla 24, dosije 15, signatura 11577, 12253.

čitavoj Jugoslaviji, a dio naklade je odlazio u Čehoslovačku, Austriju, SAD itd. *Dětský koutek* je pokrenut 1936. kao glasilo Matice školske pri Čehoslovačkom savezu u Jugoslaviji, u vrijeme rata nije izlazio, ponovo ga je 1946. pokrenula Matica školska Saveza Čeha u Jugoslaviji, pa je izlazio te i iduće godine, a nakon dvogodišnjeg prekida časopis je obnovljen 1950. u izdanju Matice školske. Bio je mjesečnik u nakladi od 1.200 primjeraka, izlazio je u 10 brojeva godišnje (tijekom školske godine), dijeljen je uglavnom preko škola, a služio je i kao neka vrsta zamjene za školske knjige s kojima se uvijek oskudijevalo. Veliki problem izdavačke djelatnosti bio je nedostatak sredstava. Budući da Česi nisu bili brojna manjina, naklade ovih glasila su bile male, a troškovi izdavanja veliki, pa su u velikoj mjeri opstajali zahvaljujući dotacijama koje je davao SSRN Hrvatske. Međutim, niti dotacije nisu bile dovoljne, pa je *Jednota* u rujnu 1958. morala privremeno obustaviti izlaženje.⁴⁵ *Jednota* je uglavnom bila usmjerena na obavještavanje manjine o događajima u zemlji i svijetu te o životu manjine. Čitaoci su na stranicama novina mogli pronaći obavijesti o političkim pitanjima, poljoprivredi, kulturi, mogli su čitati sportski pregled i zabavne sadržaje. Jedno je vrijeme *Jednota*, kao poseban prilog, objavljivala romane u nastavcima, čime su čitaoci dobili mogućnost upoznati čehoslovačku literaturu, pa je i na taj način nadoknađivan nedostatak knjiga na češkom. *Dětský koutek* je donosio zabavni i poučni sadržaj za djecu, uglavnom se zasnivao na preuzetom materijalu iz čehoslovačke literature i prijevodima s jezika jugoslavenskih naroda. Zbog nedostatka literature na češkom, ovaj časopis je u školama bio obvezna lektira. Da se vlast trudila da novinari listova budu podobni, svjedoči to što su oba stalna novinara *Jednote* bili članovi Partije, a kada je u rujnu 1958. u uredništvo primljen jedan apsolvant gimnazije kao suradnik-pripravnik, i on je bio komunist. Urednik *Dječjeg kutića* bio je 1958. profesor Burian, koji je taj posao obavljao honorarno. Riječ je o direktoru češke osmoljetke u Daruvaru, čovjeku »velike stručne, literarne i jezičke erudicije«, uređivao je list od osnivanja, nije bio član Partije, ali je bio »politički uglavnom pravilno orijentiran«.⁴⁶

Osim glasila na češkom jeziku, Čehoslovački savez za NR Hrvatsku je do kraja pedesetih objavio i knjigu za mladež *Našoj češkoj omladini*, dvije priče za djecu – *Hrnečku, vař (Lončiću, kuhaj)* i *Pohádka o větru (Příča o vjetru)* i tumačenje narodnih plesova, a od 1953. do 1958. izdao je ukupno šest narodnih kalendara. Ovi kalendari nailazili su na posebno dobar prijem, pa su rasprodavani skoro u potpunosti. U njima su se nalazili i prilozi iz suvremene i starije jugoslavenske, čehoslovačke i svjetske literature, kao i originalni radovi domaćih autora, pa je time djelomice ublažavan

45 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, Savez Čeha i Slovaka, 1954–1987, 1958, IX, 13.

46 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 5/1-43, dokument 23, Izveštaj o životu i radu...; Isto, k. 8/1-41, dokument 16, Izveštaj o izdavačkoj delatnosti...; Katarina Spahnjak, *Javnost i propaganda. Narodna fronta u politici i kulturi Hrvatske 1945–1952*, Zagreb, 2002, str. 106.

nedostatak literature na češkom. Prodaja navedenih edicija vršena je uglavnom preko manjinskih organizacija i škola. Iz inozemstva nisu kupovane knjige za češku manjinu. Sve u svemu, do 1958. je za češku manjinu u Hrvatskoj objavljeno 13 knjiga, brošura i kalendara u ukupnoj nakladi od 18.880 primjeraka. Osim ovih izdanja, za češku manjinu je objavljeno i 12 izdanja političkog i ideološkog sadržaja s radovima jugoslavenskih rukovodilaca ili s jugoslavenskom anti-beovskom promidžbom.⁴⁷

Češka manjina je poslije rata obnovila i njegovala i svoje žetvene svečanosti (*obžínky*) kao poseban vid očuvanja nacionalnog identiteta. Ove kulturno-političke smotre održavane su svake godine poslije žetve. Dok su to za pripadnike manjine bile tradicionalne nacionalne svečanosti, nastale davno prije dolaska komunista na vlast, za poslijeratnu vlast radilo se o »manifestaciji bratstva i jedinstva naših naroda« i »manifestaciji jugoslavenskog patriotizma«. Tijekom pedesetih godina uvedena je i nova vrsta svečanosti – *Naše jaro* (*Naše proljeće*). Riječ je o sletovima polaznika čeških škola u kojima je prosječno sudjelovalo dvije tisuće učenika.⁴⁸

SUMMARY

Czech and Slovak minority in Croatia since the end of World War II until the mid-fifties of the twentieth century

According to the 1953 census, there were 25,954 ethnic Czechs and 9,570 ethnic Slovaks inhabiting Croatian territory. The completely new political circumstances that came in force at the end of World War II with the Communist Party coming to power, compelled the Czech and Slovak minorities to renew all forms of their national life and actively work for decades on safeguarding their national identity: minority associations, national harvesting ceremonies, minority newspapers, schools etc. In the 1950s, the *Czechoslovakian Union for Croatia* was the center of political, cultural and educational life of the Czechs and Slovaks. Until the latter part of 1948, and then again after May 1949 when it was reestablished under the control of Yugoslavian administration, the union was the main minority association. There were approximately thirty active cultural and educational associations of Czechs and Slovaks in Croatia during the 1950s, organized into various sections: drama, folklore, singing, sports, etc. About twenty primary schools organized various levels of education in Czech and Slovakian languages: from two-year to eight-year programs. There were also a Czech kindergarten for preschool children in Daruvar, a Czech class in the *Maršal Tito* high school in Daruvar, a department for Czech language at the teaching college in Pakrac, and

47 AJ, fond 507/XVIII, CK SKJ, Komisija za nacionalne manjine, XVIII-k. 8/1-41, dokument 16, Izveštaj o izdavačkoj delatnosti i štampi...; Isto, dokument 23, Informacija o izdavačkoj delatnosti...

48 HDA, fond 1228, RK SSRN Hrvatske, Komisija za nacionalne manjine, 1959, VIII, 12, Historijat postanka i razvitka sela i Čehoslovačke besede u Ivanovom selu; HDA, fond 1228, SSRN, Savez Čeha i Slovaka 1954–1987, 1959, IX, 16.

a boarding school for primary high school students in Daruvar. After World War II, the Czechs and Slovaks also renewed publishing activities in their languages. The most important publications included *Jednota* (The Unity) which was mostly focused on informing the minority population about events taking place in the country and the world, as well as about minority life; *Dětský koutek* (Children's Corner), a publication issued during school year that in a way substituted the contents of lacking school books; and national calendars containing articles about contemporary and older Yugoslav, Czechoslovakian and world literature, as well as original pieces written by domestic authors, partially compensating for the lack of books in Czech language.

Keywords: Croatia, Czechs, Slovaks, ethnic minorities, politics, education, culture